

Mértékadó

Kultúra • Tv- és rádióműsor

2025. március 17 – 23.

Cs. Varga István
Németh Lászlóról

A Józsefvárosi Múzeum
helytörténeti kiállítása

Emlékezés Gene Hackmanre

Film: A brutalista

Fotó: Fortepan/Fodor András örökösei

Élő hitre jutott

Beszélgetés Cs. Varga Istvánnal Németh László kettős jubileumáról

Németh László a magyar irodalom világirodalmi rangú regényírója, de kimagaslót alkotott drámaíróként és a magyar, illetve az egyetemes sorskérdésekkel elmélyülten foglalkozó esszéíróként, valamint legnagyobb íróinkról, költőinkről írt tanulmányaiival is. Idén megemlékezünk arról, hogy száz évvel ezelőtt, 1925-ben jelent meg első írása, és ötven esztendővel ezelőtt, 1975. március 3-án adta vissza lelkét a Teremtőnek. Cs. Varga István József Attila-díjas irodalomtörténésszel, az ELTE habilitált professzorával, Németh László monumentális életművének kiváló kutatójával beszélgettünk.

– Németh László 1925-ben robbant be a magyar irodalomba, amikor Horváthné meghal című elbeszélésével megnyerte a Nyugat novellapályázatát. Már akkor kijelentette, hogy a magyar szellemi élet organizátora akar lenni.

– Németh László később így emlékezett vissza: „Egy novella volt a sorsjegy, amelyen nevemet az íróvá avatás húzáson kihúzták.” Bécsi nászútjáról ominózus levelet írt Osvát Ernőnek: „Mi szeretnék lenni? (...) a magyar szellemi erők organizátora.” A Nyugat szerkesztősége írórt várt, nem organizátort. 1927-ben a Napkelet vezető kritikusa lett. Itt jelenteti meg folytatásokban első regényét, az Emberi színjátékot is.

– Ez utalás Balzac Emberi színjátékára?

– Nem a balzaci *La Comédie humaine* az inspiráló mintája, hanem a dantei *Divina Commedia*. Babits hívására lett a Nyugat kritikusa. De saját utat választ. 1932 szeptemberében megindítja egyszemélyes folyóiratát: a Tanut. Beköszöntője: „Folyóiratom ihletője e kor igazi műsaja: a szorongó tájékozatlanság.”

– A mai kor megelégszik a felszín kapargatásával, nem hatol a dolgok mélyére. Vajon ez is oka lehet annak, hogy hatalmas életművére szinte a felejtés fátyla borult?

– „...fecseg a felszín, hallgat a mély.” Németh műveinek megértéséért, gondolataiért meg kell küzdeni. Művei nem a zsöllyék kényelmét kínálják, hanem a tanulópad fegyelmét követelik. Műveit meditatív, mély olvasatban érdemes értelmeznünk. Életeszményként vallotta: „A szeretetben megélt igazságot keressük. Ha nem, önmagunk és a Lélek ellen vétünk.” Írói alapelve: „Az írás: erkölcs... Az író vállalkozás.”

– Ön az egyik tanulmányában megvilágítja: Isten és ember szolgálatának teroét Németh László műveiben karakteres hősök képviselik: Boda Zoltán, Égető Eszter, Galilei, Széchenyi, Gandhi, legfényesebben Kertész Ágnes. Beszélne Németh hőstipológiájáról, ember- és nőképről?

– Németh hőstipológiájában a szent, a hős és a szörnyeteg hármassága érvényesül. A „mitoszi csóvával” kiemeli „a férfiak fölé nőtt női nagyságot”. A hősnők minden esetben az író minőségeszményének megvalósítói. A drámákban főképpen férfiak, a regényekben nők kapnak „főszerepet”. A nőket különösen bizonyos erkölcsi attitűdök szemléltetésére tartotta alkalmasnak, a férfihősöket pedig eszmék képviselésére: „a dráma férfi-felem, közösségi indulataim műfaja volt; a regény inkább női felemé, azaz az apró részleteké s az azokon átsegítő kozmikus távlatoké”. Hősnői egy-egy görög istennőnek vagy Szophoklész nőalakjainak feleltethető meg. A Gyász Kurátor Zsófiaja Élektrát,

Fotó: Merényi Zita

az *Iszony* Kárász Nellije Artemiszt, Égető Eszter Démétért, Kertész Ágnes Antigonét idézi.

Az *Irgalom* (1965) a másokért élő élet példázata. Németh „eszmekatedrálisának” koronázó regénye: testamentum érvényű üzenet. A „fényre jutás káprázó keresgélésétől a fénytől megválás búcsúszaváig” fogja át az írói pályát. Kertész Ágnes medika, Németh „Medici-kápolnájának” legszebb „kariatidája”: az idea-ember megvalósulása. Kiteljesedő, önjobbító, önteremtő életet él. Kételyeket leküzdve jut el önmaga és a körülötte lévő világ tökéletesítésének tudatáig és vállalásáig.

Kárász Nelli és Égető Eszter, a két „tükörjellem” tulajdonságai „algebrai szinten” egyesülnek Kertész Ágnesben, aki elfekvőkórházban, gyógyíthatatlan betegekért munkálkodik. Elfekvőnek látja az egész világot. Szeretetlenben fogant irgalomelvé szerzett, gyakorlással elsajátított erény. Sugárzik belőle – a szörnyeteg-és exodus-hősökkel ellentétben – az értelmes cselekvés derűje. A szembesülés erkölcsé tanítja meg: „az eszményítő csodálatnál mennyivel nagyobb, emberibb érzés az irgalom”.

– Kertész Ágnes, az *Irgalom* című regény főhősét említettük: szokás ezt a regényt „ellen-Iszony”-nak nevezni. Az *Iszony* hősnője, Kárász Nelli saját fájdalmát meghaladva szegődik el közösségi szolgálatra, betegek ápolására, kislányát, Zsuzsikát pedig „egy darab, rám bízott szegény emberiség”-ként nevezi. Ágnes ugyan csak kórházban ápolja a betegeket, s vallja: az egész világ irgalomra szorul. Két látszólag homlokegyenest különböző személyiség, mégis, mindketten eljutnak mások önzetlen szolgálatára.

– Lényegfeltáró összefüggés. Gyász, *Iszony*, *Égető Eszter*, *Irgalom*: nőregény-tetralógia, az életműben tematikus lánclapot, mintegy regényciklust alkotnak. Németh életművét keresztény eszmeiség, lelkeség szövi át. Az irgalom a görög *eleos*, a héber *héséd* magyar ikerpárja. Az erősz, a philia és az agapé fogalomkörét magában foglaló Németh László-i irgalom erkölcsi minőséget jelöl. Kertész Ágnes azzá válik, amivé az *Emberi színjáték*, a *Bűn*, a *Villámfény*nél hőse csak szeretne: a test és a lélek orvosává, a teljes ember gyógyítójává: mintaadó példaképpé. Tudja és vallja: az embernek a mégoly fájdalmas élethez is joga van, létjogát a halál távoltartásával is fenn kell tartani. Az emberek „külön univerumban” élnek. Ágnes az „irgalmas szívűség” erényét választja alapmagatartásul. Életeszménye mélyen rokon Boda Zoltánéval: „A szeretet bizonyos fokán az ember elmeorvos.” De itt „már néha gyógypedagógusnak kell lenni.”

Domokos Mátyástól tudjuk: a „csokornyakkendős” cenzor ébersége miatt az *Irgalom* három befejező változata ismert. Az eredeti szövegben a „sánta eszmék” megfogalmazás szerepelt, kifejezve Németh rezignációját is az osztályharcos, marxi szocializmus-utópia iránt. A második variánszt sem fogadta el a cenzor: „Ágnes (...) úgy érezte, mintha nem is csak Halmi Ferit, de az egész elfekvőt, a nagy emberiséget húzta volna a mellére – az egész sánta emberiséget.” Németh harmadszorra azzal oldotta meg a problémát, hogy az inkriminált „sánta emberiség” metaforát bővítve folytatta: „amelynek hitet kell adni, hogy futni tud, s a lábára is vigyázni közben, hogy sántaságába bele ne gabalyodjék”.

– *Széchenyi-drámájának emberképe tematikusan is szakrális: „Minden fej Isten kápolnája. De a Széchenyié: székesegyház.” Értelmezhetjük ezt úgy, hogy az igazi életesmény a hazáért, a környezetünkért élés, egy olyan küldetés teljesítése, ami az egész emberiségre jótékonyan kihat?*

– Jogos interpretáció és következtetés. Döbling sorsmetafora: „menny és pokol”, „csodálatos nemzeti szentély”. Széchenyi végső tette is nemzetébresztés. Önfeláldozása tiltakozás a zsarnoki „üdvözítéssel” szemben. Halálával is – amint Széchenyi-ódájában Arany – népe életjussát, nemzeti öntudatát erősíti, hogy legyen benne „hit, jog és erő!”.

Széchenyi a kiművelt emberfők sokaságában, Németh az etikumra emelt minőségeszményben, a minőség forradalmában látta a magyarság jövőesélyét. Széchenyi Lonovics érsekkel folytatott drámai dialógusa történelmi sorstűkőr. Lonovics érsek nem Világos miatt esik kétségbe, hanem az áruló Babarczyak nagy száma miatt. Széchenyi látnoki sorsértelmezése: „Amelyik népnek ilyen a történelme, ott a Babarczyaknak el kell szaporodniuk. A tanulság minálunk mindig ez volt. Rákócziaknak, Hajnóczyaknak, Széchenyieknek: Rodostó, vérpad, bolondház. A Babarczyaknak létra a magasba...”

– *Németh László szellemi hídépítő. A szomszédos népekkel való összetartozásunkat fejezi ki a „tejtéstvérek”-eszmé.*

– Németh a *Tanu* 1935. évi III-IV. számában, a *Magyarok Romániában* útirajzában a kisebbségek védelmét hangsúlyozza: „Nekünk kisebbségeink vannak, az esztelen fasiszta nacionalizmus bennünket elpusztít. A mi hivatásunk épp az, hogy Németország és Oroszország közt egy nemzetek fölötti belátást képviseljünk.” Amikor támadások érték, megírta védekező iratát. A román

Fotó: Fortepan/Németh László Társaság

Dimitrie Gusti néprajztudóstól kezdve, néven nevezi romániai, erdélyi adatközlőit, köztük Márton Áront is. Németh 1935 augusztusában Márton Áronnal, Keresztury Dezsővel együtt kirándult Kolozsvárról Kalotaszegre.

Sorsközösséget hirdetett a szomszéd népekkel, a „tejtéstvérekkel”. Abban a „néma tejtéstvériségben” hitt, melyet „nem a politika csinált s a politika sem szaggathat el”. A „tejtéstvér-eszme” adottság és utópia: a történelem erkölcsi ellenereje. Alapja: „Itt élünk egy sorsközösségben.” „Kelet-Európa népköltészete aránytalanul különb a nyugatinál.” „Mint a föld mélyében letiport őserdőben a kőszén: úgy őrződött meg e szomorú és gyönyörű paraszt-Atlantiszokban a prehisztória melege, kultúrában ez: óriási tartalék és jövő. Keleten van miből, csak föl kell fakasztani és kiaknázni, amit zenében, népköltészetben, gondolkozásban ezek a lelki önkormányzatok megőriztek.”

A görögséget és Európát is a magyarságon át látta és értelmezte: „Az európai művelődés: az első igazi polifon kultúra. Ez a szépsége, ereje, nagysága.” Életcélja: ebben a polifóniában a sorstól a magyarságnak szánt „hangjegyzet” tudatosítása (*Magyarság és Európa*, 1935). Azt vallotta: „A kevesebb joga az élethez az, hogy különb.” A magyarság nemzeti öntudatát akarta újrászóni, hogy a viharosan változó történelemben műveltségével, tehetségével, élethitével helyt tudjon állni.

– *Hogyan mutatkozik meg Németh László életében az, amit ő így fogalmazott meg: „S a legmélyen, az, ahogy a világot szenvedtem, ez az, amiben keresztényen vagyok.”*

– Kísérletező emberként, öngyógyító orvosként, önmaga patográfusaként ismerte a „Doleo ergo sum” (Szenvedek, tehát vagyok) létállapotait, megélte a „mysterium passionis” mélységfokozatait. Piliinszkyhez hasonlóan tudta: az „agonia christiana” küzdelem az életért. „... a szépirodalomnak az én írói életemben lélekmosdatás, katarzis jutott osztályrészül: legjellemzőbb írásaim magamban lepleznek le, magamból dobtak ki valamit” – írta. Mindig szövegdokumentumokban, következményekben gondolkodott, a végveszélyhez mérte állapotát.

A *Levelek a hipertóniáról* szerzői kommentárjában írja: „Ez a könyv arról szól, ami mindnyájunkkal megtörténik egyszer (...), hogy gyógyíthatatlan betegek leszünk, s a betegség, mint kígyó egy magányos Laokoónt, elkezdi körülfolyni, szorítani, ropogtatni (...), csak azt hagyja meg magából, ami életében is egyik sajátja volt, a dolgokkal szembenező könyörtelen gondolkozást.” Kiváló orvostörténészek bizonyítják: Németh saját életét, írói pályáját hosszabbította meg azzal, hogy önmagán is eredményesen kísérletezett, szinte csak egy lázgörbéhez hasonlítható vérnyomásgörbén figyelte állapotának változásait.

– *Németh Lászlóval kapcsolatban eszünkbe juthatnak kritikák, haragok, megbékélések, kiengesztelődések. Lekicsinylően írt József Attila egyik kötetéről, konfliktusba került Hatvany Lajossal, Rónay Györggyel. Az utóbbi kettővel később kibékült...*

– Németh a helyes, helytálló, élni segítő gondolatokat, igazságokat kereste. Számára fontos volt az élet és az emberi méltóság, a szellemi szuverenitás. Sokszor került politikai, ideológiai „tévedés” vádjá alá. Ma már egyértelmű: nem Schöpflin reményei, hanem Németh „rögeszmemének” tűnő, veszélylátó felismerései váltak valóra.

Kibéküléseiről, kiengesztelődéseiről, emberségéről dióhéjban szólok. József Attila *Nincsen apám, se anyám* kötetéről írt, a *Nyugataban* megjelent kritikája közismert. Am Grezsa Ferencről tudjuk: Hódmezővásárhelyen Németh jelmondata lett a költő szállóigévé vált aforizmája: „Dolgozni csak pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen, úgy érdemes.” A jóvátétel bizonyítéka, hogy ugyanannyi tanóránban tanította József Attilát, mint Adyt.

Némethnek nemcsak keserű vitái voltak, hanem tanulságos kiengesztelődései, kibékülései is. A Hatvany-per palackból kitörő, ártó szelleme kölcsönös vádakot vont maga után. Amikor Hatvany

kiszorult a hatalomból, elveszítette korábbi mecénási pozícióit is, de megőrizte kivételes kvalitásérzékét. 1947-ben az *Iszonyról* és a *Tücsökzenéről* így nyilatkozott: „Ilyen az én szerencsém. Ha valami jót akarok olvasni, Szabó Lőrincet vagy Némethet kell kezembe venni.” Hatvány Sajkódon is meglátogatta barátját. Végül Németh nekrológban búcsúzott a „literary gentleman”-től: „A halál most mégis úgy választ el minket, mint egymást becsülő s tán mondatom helyette is, szerető embereket.”

Rónay György a *Vigiliában* megróttta Németh Lászlót, hogy panaszkodik, holott másoknak is bőven van bajuk, részük melőzésben, megaláztatásban. Kritikája súlyos sebet ejtett. De szép gesztussal kibékültek. Bohuniczky Szeffi író nő temetésén, a síron át békejebbot nyújtottak egymásnak. Rónay két verse Némethről szól. Az alapkérdés: „De vajon ki feszít keresztre? Mi magunkat? / Mások minket? Mi másokat?” És: „egy stigma mitől stigma: mindegy, / ha egyszer fáj (s aki érezte máson, annak / a másik sírontúljáról is visszafáj.)”

Németh László sokáig küszködött valós és képzelt emlékeivel. Végül a vádakra, megbélyegzésekre, a maga mentségére a békeségóhajtás szellemében válaszolt: „Arra, hogy kivel mint bántak, mennyire ismerték félre, van objektív mérték: az, amit egy életen át összeírtak róla. Én sosem kívántam más emlékművet, mint ezt: a rólam írtak összegyűjtését, kiadását. Nem azért, hogy támadóimat pellengérré állítsam; mentségül inkább, hogy művemem milyen közegellenállással szemben kellett a világba nyomnom.”

– Németh László és a nála húsz évvel fiatalabb Pilinszky barátsága közismert.

– Pilinszky Németh Lászlóhoz fűződő barátságának gyémántpecsétje az *Ama kései* című vers, melyet Pilinszky a *Nagyvárosi ikonok* (1970) kötetében nyomtatásban is Némethnek dedikált. Ebben, mint Hölderlin döbbenetes kétsorosaiban, hitelesen, magas művészi fokon őrződött meg valami maradandó a félelmetes XX. századból „Ama kései, teközlő remény, / az utolsó, már nem a földet lakja, / mint viharokra emelt nyárderű, / felköltözik a halálos magasba.” Vekerdi László ismerte fel: a miniatúr remekmű sugárzó központja Erdély-metaphora. Pilinszky Németh-től kölcsönözte a fenséges képet: „viharokra emelt nyárderű”. Németh Erdély törékeny aranykorát *Bethlen Miklós* című esszéjében nevezte Bethlen Gábor korát „viharokra emelt nyárderű”-nek.

– Németh László írja egy versében: „Én az Istent sosem kerestem / (...) S egyszer csak: bennem lakott az Úr. // Azt sem mondtam: jó volna hívni / (...) Sosem hívtam s ő rámtalált.” Ez a kegyelem?

– Az ingyen kegyelem égi ajándék, amelyben Isten élete él bennünk. Az *Úr érkezése* című Ady-vers a kegyelem születésének legszebb versimádsága: „Mikor elhagytak, / Mikor a lelkem roskadozva vittem, / Csöndesen és váratlanul / Átölelt az Isten.”

Németh irodalmunk „templomépítő” géniusza. Életművének gyémánttengelye: A *minőség forradalma*. Ady-tól örökölte a tragikus sorsérzést: az igazságvállalást, a szembesülés etikai imperatívuszát. A *Galilei-dráma sub specie aeternitatis* megállapítása: „Az erkölcsi törvény nem ismer tudóst és tudatlant, vagyont, szegényt. Akármilyen van a fejében, a Sinai-hegy nekem sem adott külön tízparancsolatot.”

– Ha jól tudom, Németh László regényt tervezett Jézusról, aki minden embert üdvösségre hív.

– Így van. Németh kulcsmondatai közé tartoznak a következők: „Üdvösségügyed van, akkor is, ha azt, amit hitnek hívnak, elvesztetted.” „Az üdvösség-harc nem kerülhető meg: egy az életteddel.” „Az üdvösség-harcban egymást segítők: a gyülekezet. Minden jó emberi közösségnek gyülekezetté kellene válnia.” „Egész művem ennek a filozófiának a születéstörténete, kifejtése, illusztrációja.”

A vallásos nevelésről írt esszéjében kifejti: nem hiszi, hogy Isten nélkül az ember és világa különb lesz, mint amilyen Istennel

Fotó: Fortepan/Németh László Társaság

volt. Betűrendbe szedve: Bakonyi István, Bertha Zoltán, Czine Mihály, Füzi László, Grezsa Ferenc, Gombos Gyula, Görömbei András, Hegedűs Lóránt, Imre László, Jánosi Zoltán, Kocsis Rózsa, Monostori Imre, Olasz Sándor, Tüskés Tibor, Sándor Iván, Vekerdi László és számos további jeles Németh-kutató azt vallja, amit Dékány Endre *A magyar református egyház Németh László életművének a tükrében* című könyvében tudatosít: Németh „élő hitre jutott”. Életművére a „sajkódi certosa” időszakában, az *Irgalommal* teszi fel a betlehemi csillagot. Az emberiség, a magyarság jövőreményét az irgalom Atyjára bízta. A Németh-életműkiadás első kötetében a *Negyven év* pályatörténetének tanúságtétele: „De ha Istennek a világ mögött álló, abban csak részben megvalósult s bennünk is a megvalósulásért küzdő lehetőséget tekintjük, akkor a világtól elhagyva, de lelkünkben meg nem törve, amíg bírjuk: ennek a lehetőségnek tömjénezni, mégiscsak olyasvalami lesz, mint a kart-hauzi imája Istenéhez.”

– Ma sajnos nagy a hallgatás Németh László katedrálisépítő életművéről. Mi ennek az oka?

– A hallgatás csendjére ítelt, a felejtés peremére szorított Németh László emlékét egyre nagyobb méltánytalanság övezi. Korzenszky Richárd bencés perjel rákérdezett az egyik tanulmányának címében: *Miért nem „szól” Németh László?* – Mert hallgatunk róla. „Pedig nekünk lenne órá szükségünk, nem pedig neki ránk.” Németh 1932-ből való felismerése *redivivus*-vígasz: „Nincs örökké élő mű; a művek meghalnak és feltámadnak. Hogy fel tudnak támadni, ez a halhatatlanságuk.” A művek nem kánonokban, NAT-okban élnek, hanem az olvasók műveltségében, emlékezetében, szeretetében. Németh László VII. Gergely pápa epitéfiumát szánta saját sírfeliratának: „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a méltatlanságot...”

Fodor András kérdezi *Homloka égőve alatt* című, Némethnek szentelt emlékvésében: „S most újránézem, / nézem csak a képét. / Homloka égővét. Alatta / elfértünk volna mennyien! / S kérdelem veletek együtt: / amíg élt, / megérdemeltük-e?” Nagy Gáspár az *Éjszakáimban lámpafény. Németh László halhatatlan szellemének* című versében válaszol a kérdésre: „A szív meg leszámolt eleitől fogva, / idővel, bajjal, üldözőkkel: / a férfi a halál suhogó árnyékában élt, / bár igazán sose halt meg, / de azért jobb és értőbb utókort remélt!”

A legbelső part

Szentmártoni János: *Eső előtt hazaérni*

„de nem arra megy le a nap,
amerre alkonyodik.
hanem egy ember felé.”
(Hegedűs Gyöngyi: *das rad der zeit*)

A számadásnak, számvetésnek, létösszegzésnek komoly hagyománya van költészetünkben. Az *Osztályrészemtől* (Berzsenyi) az *Őszikét* író Aranyon át a *Számadás*-szonettciklusig (Kosztolányi) vagy a *Megtanulni élni*-trilógiáig (Kántor Péter) és tovább. Hogy Szentmártoni János is elért ebbe a révbe, nem ad okot csodálkozásra. Az már inkább, hogy ez a ráérősen kibontakozó, bátran alanyi líra jószerevével már a kezdetektől a higgadt visszatekintések és összefoglalások művészetét gyakorolta.

A fiú, majd a férfi, a férj és az apa civil önazonosságát eközben minduntalan át-színezték a költői-értelmiségi identitás kérdései, kétségei. Side – mert a fölmért világhoz – tartozó körülmény, hogy Szentmártoni legújabb verseiben is ajánlások, hommage-ok, megszólítások és elsíratások sora jelzi a földi elköteleződések egekre mutató komolyságát. (Arany János, Nagy László, Király László, Oláh János neve művészeti értékjelzet és erkölcsi égtávjálasztás.)

Érdemes a könyvészeti kivitelről is szót ejtenünk. A borítókép tetszetősen önreflexív alakzata a szembenézés magatartását, az önvizsgálati hajlamot nyomatékosítja. Ez az elemző igény a költői mivoltot és a fiúból férfivá lett személy létállapotát egyaránt elemeire bontja – hogy az elemekből költemények állhassanak össze.

S miféle költemények?

A vallomásosan emlékező és óhajtoán modellált beszédirány rímes csaknem-szabadversekben nyújtózik közelítő távlatok felé; az időszembesítés szigorát mérlegelő türelem enyhíti. Olyan maradandóan szép verseket eredményez ez a kitaróan önfaggató líraiság, mint – csak példaképpen – a *Szüret* vagy a *Pénelopéhoz*.

Ulisszesz (Odüsszeusz) alakja vissza-visszatérő alteregó Szentmártoni János költészetében; ami azt is jelenti: ez a líra az út, az utazás toposzát elsőrendűen a hazatérés vágyával, a visszafoglalható otthonosság ethoszával társítja: „El kell érnem a legbelső partot, / hogy a csalódás ne fordítson vissza” (*Amikor hazaér. Epilógus*). A tenger és a kikötő, a víz és a part szimbolikus kettősében létteljes megmutatkozik meg, mely a folytonos fenyegetettség („Elindulok a papír hóviharában” – *Jegyzetek* [3.]) és a morális dac („...akkor is ünnep lesz a vége!” – *Amikor hazaér. Variáció* [2.]) energiáit is magába gyűjti. A szőlő, a bor, az ének és a tánc motívumrendje pedig társakat is kerít a víz, hó és sár évszakos övezeteiben bolyongó versbeszélő köré.

Ebben a versvilágban „térdig ér a szomj” (*A legkisebb királyfi*); de ki kelhetne át a szárazság tengerén, ha nem a „versek árbócahoz” (*Egy este az iszkázi kertben*) kötözötték titkos társadalma?

A szerelem emlékezete, a hiányok jelenkora, a búcsúvétel fokozatai elégikus versnyelvi magatartást hívnak elő, mégsem a csüggettség érzülete hatja át a könyvet. Jövendőmondó reménység beszél, amikor új otthonok, de legalábbis tiszta jelenlétek ígéretében összegződik Szentmártoni János poétikai kultúrája: „De nem az a lényeg, hogy ellenálljunk, / hanem hogy álljon valami / a nyomunk helyén, / amikor elvonul az ár, a zaj, a semmi, / s kifut velünk az eredmény hajója, / sejtelmek és tanulság nélkül” (*Fesztivál után*). – „De vége lesz ennek egyszer, / fölkelek egy reggel, / s mikor még minden nyújtózkodva ásít, / körém ülnek a lombok, a szerelmeim, / én, meg az a másik” (*Tanvers az ásásról*).

(*Magyar Napló – FOKUSZ Egyesület, Budapest, 2024*)

Halmi Tamás

Rekonstruált sorsok

Gábor László: *„Te ismered a házam...”*

Díszes kiállítású, exkluzív kiadvány a *„Te ismered a házam...”*: Gábor László márványsúlyú albumba rendezte gondolatait, találatait, amikor neves írók és színészek lakóhelyét térképezte föl – lélegzésnyi közelségből. Az alcím pontosan tájékoztat tárgyáról és szándékról: *Híres lakók, beszélő helyek* elevenednek meg a kötet lapjain; házakat és lakásokat, kerteket és utcákat ígéz elénk a több mint száz fotográfia és az avatottan érzékeny kísérő szöveg.

„Egyszerű olvasóként (vagy nézőként, hallgatóként) mindig érdekelt, hogy legendás művészeink hogyan éltek mindennapjaikat, milyen körülmények között éltek, egyáltalán: milyen emberek voltak. Ha egykori lakóhelyük-nél jártam, megpróbáltam erről minél többet megtudni...” Ebből az előszóban tisztázott hajlandóságból nő ki a kilenc nagy fejezet, a valamikori sorsok *rekonstruálása* a szerzői elképzelés maga.

Gárdonyi, Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Fekete István, valamint Bajor Gizi és a Latinovits-Ruttkai házaspár a könyv főszereplői; Budától Esztergomig, Egertől Gölléig terjed a szerző figyelmi horizontja. Egy-egy párkapcsolat rajzán évszázad előtti korszellem dereng át; a megtalált-megteremtett otthon körül a *genius loci* maig ható érvénytel rendezi el energiáit.

Sok vers-, levél- és vallomásrészlet dúsítja az elbeszélő-leíró futamokat, a kortársi nézőpontok jótékonyan járulnak hozzá a hajdani tündökletek árnyalásához.

Legalábbis Nyáry Krisztián könyves sikerei óta tudható, az olvasókat nemcsak az olvasott szöveg, de annak tágabb – életrajzi és kultúrtörténeti – kontextusa is érdekli. (Zenetörténeti vonatkozásban Bősze Ádám előadásai töltenek be hasonló, a kultúrát az emberi tényező felől értelmező szerepet.) A népszerűsítő-ismeretterjesztő irodalom angolszász mintáit Gábor László finom ízléssel adaptálja; munkája

dokumentarista alaposágot és szépírói beleérzést egyeztet össze.

Adam Zagajewski egyik verse gyöngéd ironiával fogalmaz: „A költőket olyankor fotózzák, / amikor nem költők” (*Költők portréi*, ford. Zsille Gábor). Egybe- vagy ez az észrevétel azzal, amit ars poeticák és hermeneutikai gondolatmenetek is tudatosítani szoktak: az alkotás nem az életrajzi személy, hanem az alkotó műve – akit pedig éppen az alkotása ígéz életre... Más szóval tanulságos is, meghatározó vagy megrendítő is lehet Babits vagy Kosztolányi életébe bepillanthatnunk, de érdemes nem elfeledkezni mindeközben arról: a *Jónás könyve* vagy a *Szeptemberi áhitat* nem élet írta mű (melyet naplószerű közvetlenséggel vetíthetnének vissza keletkezésének körülményeire), hanem bonyodalmasan szép poétikai konstrukció – mely legalább annyit köszönhet a nyelv és a hagyományok öntörvényűségének, mint napi elszánások direkt ihletének.

A mindenkor másik iránti kíváncsiságunk antropológiai jellemző; a bulvárérdeklődés tömegkulturális fejlemény. Gábor László könyvének egyik fő érdeme, hogy képes elválasztani e kettőt. Nem műalkotások megfejlesztésére szegődik, hanem embertársak emlékezete előtt tisztelg.

(*Szülőföld Könyvkiadó, 2024*)

Halmi

A Malics család bútorai

Emlékezetünk közös tárháza

Látogatás a Józsefvárosi Múzeum helytörténeti kiállításán

Tisztaság – egészség – kényelem, így hirdette magát a Fővárosi Patyolat Vállalat józsefvárosi szalonja 1970-ben, a létező szocializmus idején. Nagy kékség közepén, nejlon reklámszatyron hattyú úszik elegánsan a Dunán. Egy papírtasakon pedig a Patyolat 8. kerületi üzemegeiségeinek és fióküzleteinek címeit láthatjuk, 1958-ból. De kit érdekel ez manapság, és miért beszélünk éppen erről? Mert valamivel kezdeni kell a Józsefvárosi Múzeum állandó helytörténeti kiállításának bemutatását, amely Budapesten, a József körút és a Nap utca sarkán található. Azért indítunk ezzel az egyszerű témával, a Patyolattal, mert annyi itt a régmúltba és a közelmúltba visszanyúló érdekesség, emlék és történet, hogy nem is tudjuk, melyikről szóljunk elsőként. Nosztalgizálóknak, múltba révedőknek, a retró kedvelőinek, és persze, tegyük hozzá, bárkinek ajánljuk ezt a remek tárlatot, aki érdeklődik Budapest múltja és jelene iránt. Annyi látnivaló várja itt az embert, hogy csak úgy káprázik a szeme, mire a múzeum mindkét szintjét végignézi.

A mostani kiállítás helyén nemrég még művészeti galéria működött. Itt láthattuk többek között Sajdik Ferenc, a Bohus házaspár és Rékassy Csaba alkotásait, amelyekről írtunk is annak idején a *Mértékadó* hasábjain.

Egy múzeum legfontosabb része mindig a gyűjtemény. „Egy tárgy jelentősége attól, hogy bekerül egy múzeumba: megváltozik. Kiemelkedve a hétköznapokból különleges figyelmet kap, miközben újabb és újabb jelentésrétegekkel gazdagodik. Rendszerezjük, kutatásokkal értelmezzük, restauráljuk, óvjuk, raktározzuk és bemutatjuk. Cserébe a tárgy új életre kel és mesélni kezd nekünk” – olvashatjuk az állandó kiállítás bevezetőjében.

Ez a gyűjtemény is kiváló példája annak, hogy egy jó ügy érdekében szívesen megmozdulnak az emberek, nem lehetetlen felkelteni az érdeklődésüket. Amint megtudtuk, a múzeum munkatársai 2022-ben lakossági gyűjtést indítottak; elhíresztelték, hogy hely-

történeti kiállítás készül itt, a 8. kerületben, a József körút sarkán. A gyűjtemény ajándékozások révén még ma is folyamatosan gazdagodik, bővül, s emellett persze más utakon is érkeznek tárgyak a múzeumba. Vannak olyan darabok, amelyek bontásra ítélt házakból kerültek ide, más tárgyak a szemébe dobástól menekültek meg. (A székesfehérvári Bory-vár tulajdonosa, Bory Jenő is így szerezte annak idején a várába beépített gótikus mérműveket, értékesnek látszó köveket, sőt a kidobásra ítélt olompanos festett ablakokat, színes üvegmozaikokat is. Ezeket az építészeti elemeket egyszerűen elkérte a munkásoktól.) Az intézményi együttműködésnek is sokat köszönhetnek a józsefvárosi muzeológusok, s emellett vásárlás útján is kerülnek ide tárgyak. Így van ez, „ha egy üzlet beindul...” – tartja a mondas.

Vajon honnan származik a Józsefváros elnevezése? Régen, a 18. században a Pest városfalán kívül eső részeken még kertek, szántók és majorok helyezkedtek el. A területet később felparcellázták, és kialakult a külvárosi rész magja a Pacsirtamezőnek nevezett dűlőben, a mai Horváth Mihály tér környékén. 1777-ben az Alsó-külváros polgárai engedélyt kaptak arra, hogy az építendő templomukat Szent Józsefnek ajánlják, és az egyházközséghez tartozó területet Józsefvárosnak nevezzék el. Erről meg is győződhettünk egy kiállított térképben.

A nagyon sok izgalmas, emblemikus tárgy és az épületeket bemutató dokumentumok közül kiemelkedik a Blaha Lujza téri Corvin áruházra vonatkozó anyag. Mondhatjuk, hogy a mai plázák őse volt ez a nagyáruház a 20. század első évtizedeiben. 1926-ban nyitotta meg kapuit a Rákóczi út és a Nagykörút forgalmas kereszteződésénél, a Nemzeti Színház mellett. A rendkívül korszerű épületet Reiss Zoltán tervezte, a külföldi áruházak mintájára. Több mint ötven osztályon kínálták a termékeket olcsón, elérhető áron. A „Minden szinten, szinte minden” szlogenre bizonyára sokan emlékeznek. A női divatárutól, a méterárún és a gyerek-

játékokon át a szőnyegekig, sportcikkéig bármit megtalálhattak itt a vásárlók, az egypengős osztály még olcsó Zsolnay-csecsebecséket is kínált. Ebédelni is lehetett, két pengőért négyfogásos menüt vehetett magának az éhes vásárló, a kávé pedig ingyen járt, mint megtudtuk a kiállításon. Erdemes megemlítenünk, hogy az áruháznak külön reklám- és kirakatrendező részlege volt, ahol neves művészek vezetésével tervezték a különféle dekorációkat és a kirakatokat. Itt dolgozott akkoriban Faragó Géza és Pólya Tibor is. A kirakatok rendhagyó berendezése, az esténként fényárban úszó homlokzat hatalmas plakátjai élményszámba mentek. A Corvin áruház a *Tolnai Világlapja* 1926-os különkiadásában fényképen jelent meg. S ugyanezt az egykori homlokzatot láthatjuk most már mi is, hiszen az elmúlt években eredeti állapotában felújították az épületet, és megújult a Blaha Lujza tér is.

Ha elmegyünk kicsit andalogni, báméskodni az Üllői útra, figyelhetünk egy szép nagy sarokházra. A falán emléktábla hirdeti, hogy ezen a telken állt Thék Endre egykori bútorgyára, a századfordulós bérház mögötti területen, az Üllői út 66/c szám alatt. A homlokzaton a gyár profiljára és az ott folyó szorgos munkára utaló jelenetek láthatók, a domborműveken kis gyerekfigurák fúrnak-faragnak, fűrészelnek, kalapálnak valamit. Thék itt alapította meg az ország első modern bútorgyárméretét. A millennium évében ez a bútorgyár majdnem háromszáz dolgozót foglalkoztatott. A tulajdonos elsőként ismerte fel a tervezőművészet fontosságát.

Az egyedi megrendelések mellett vállalták kastélyok, paloták (például a Wenckheim-palota, a Tözsdepalota) teljes felszerelését és berendezését is, a faburkolatokat és a nyílászárókat is beleértve. Az 1880-as évektől kezdve nagy állami megbízásokat is kaptak, többek között az Operaház és az Országház is az ügyfelek között szerepelt. A legnagyobb megtiszteltetést és sikert a budavári királyi palota több termének kialakítása jelentette Thék Endre számára. Az 1900-as párizsi világkiállításon nagydíjat nyert a Szent István-terem berendezése, s ekkor még I. Ferenc József is meglátogatta a gyárat. Thék Endre a korszak jelentős zongoragyártója is volt, műbútorasztalos műhelyeiben készültek a zongorák faburkolatai. Az alapító 1919-es halála után, a húszas években termékeik még rendszeresen szerepeltek nemzetközi iparművészeti kiállításokon. Az egykori virágkornak azonban lassan leáldozott, és a gyár 1937-ben végleg bezárta kapuit. A Józsefvárosi Múzeum kiállításán láthatunk egy szép, szecessziós stílusú tükrös szekrényt: a múzeum egyik látogatójának eszébe jutott, hogy a régi lakásában maradt egy, a családi hagyomány szerint Théknek tulajdonított szekrény. Így jutottak el a múzeum munkatársai az akkor éppen bontásra váró házhoz a Tavaszmező utcába, ahonnan azután – más tárgyak kíséretében – ezt a szekrényt is elhozták.

Ha továbbmegyünk, láthatunk a tárlaton egy fából készült két-szárnyas kaput is, amely az 1870-ben épült, majd 2021-ben lebontott, Tömő utca 23/a szám alatti lakóház bejárata volt. Psota Irén színésznő egykori lakóházának bontásából mentették meg ezt az eredeti nyílászárót, és felajánlották az induló múzeumnak. Így ez a műtárgy lett a gyűjtemény első darabja. Psota Irén gyerekkorától a főiskolás éveinek megkezdéséig élt a Tömő utcában.

Látogatásunk során semmiképpen sem mulaszthatjuk el a Róth Miksa (1865–1944) üvegfestészeti műhelyeit bemutató kiállítási anyag áttekintését. Róth egykori üveges műtermének múzeuma a 7. kerületben, a Nefelejcs utcai emlékházban van. Ám a mester több mint két évtizeden át nem ott, hanem a Józsefvárosban tevékenykedett. A mai Bacsó Béla utca 3. szám alatt rendezte be műhelyét, majd 1894-ben megvásárolta az Auróra utca 24. szám alatti földszintes házat, ahol üvegfestészeti műtermet alakított ki. A csúcsidőszakban évente több száz munka is készült itt. Róth

Róth Miksa díszes üvegabla

(1857–1933) 8. kerületi műterme, amely a mai Diószegi utcában állt. A fényképész később, az akkor éppen kiépülő Nagykörút közelében, a mai Baross utca 61. szám alatt nyitott fényképészeti műhelyt. Az eredeti ház ma már nem áll, helyére 1970-ben párt-székház épült. A kiállításon régi műtermi fotókat láthatunk, és megnézhetjük a Schmidt Edénél készült fotó csodaszép szecessziós rajzolatú hátlapját is.

Rengeteg további kiállítási tárgy is várja még a látogatókat a Józsefvárosi Múzeumban. A kerületben működött a Braun testvérek szesz- és ecetgyára, ahonnan a ma is népszerű St. Hubertus likőr származik. Az államosítás után ugyan leállították a szesz- és likőrgyártást a volt Braun-gyárban, de a St. Hubertus likőr a Magyar

Thék Endre bútorgyára

Likőripari Vállalat termékínálatában megmaradt. A Braun Géza ötletéből született, narancsos ízű, gyógynövényekből készülő ital licencét és gyártási jogát 1991-ben a Braun testvérek egykori nagy versenytársa, a Zwack család szerezte meg. A kiállításon látható Nagy Kasza Ágnes ajándéka, egy, a Braun Testvérek Részvénytársaság által gyártott törkölypálinka öltöztetős palackja.

Olyan sok mindenről esik szó ezen a kiállításon, hogy esélyünk sincs mindent bemutatni. De ez talán nem is baj, hiszen így lesz miért ellátogatni a múzeumba. Köszönet a helytörténészeknek, a muzeológusoknak és az adományozóknak, s nem utolsósorban a grafikusoknak, mindazoknak, akik révén létrejöhett ez a hihetetlenül gazdag és állandóan bővülő kiállítás.

Ottjártamkor beszélhettem a múzeumban dolgozókkal, s megemlítettem nekik a József utcai Martsa István szobrászművész egykori műtermét, amit ma lánya, Martsa Piroska tart fenn, sőt működött. Azt mondták, tárgyalásban vannak vele. Így remélhetőleg ennek a műteremháznak a képes-szöveges anyagai is bekerülhetnek majd a helytörténeti kiállítás fontos kulturális dokumentumai közé.

Szöveg és kép: Mészáros Ákos

Jó éjszakát, világ!

Gene Hackmanre emlékezünk

A hetvenes-nyolcvanas években nagyságrendekkel kevesebb amerikai film került a magyar mozikba, mint manapság. Az is eseményszámba ment, ha a tévé bemutatott egy-egy hollywoodi filmet, főleg, ha a friss termésből láthattunk valamit. Az utóbbi esetben persze semmit sem tudhattunk a filmről – azért az internetnek van jó oldala is –, így csak a rendező személye és a szereposztás nyújthatott némi támpontot ahhoz, hogy mire számíthatunk. Emlékszem, szüleim kedvencei közé tartozott Gregory Peck, Henry Fonda, Jack Lemmon és Gene Hackman is, az ő filmjeiket biztosan megnézte a család. Hackman húsz éve visszavonultan élt, nemrég pedig arról értesültünk, hogy tragikus körülmények között elhunyt. Három filmjének felidézésével emlékezünk rá.

Az 1971-ben bemutatott *Francia kapcsolatban* nyújtott alakításáért Hackman megkapta a legjobb férfi főszereplőnek járó Oscar-díjat. William Friedkin filmje nem véletlenül gyűjtött be ezen kívül is számos elismerést. A rendezőre nagy hatással volt Costa-Gavras dokumentarista stílusban készült *Z, avagy egy politikai gyilkosság anatómiája (Z)* című filmje. A *Francia kapcsolat* is egy realista krimi: a szereplők létező személyekről lettek mintázva, és az alaphelyzet – a hatvanas években a kábítószer egy része Franciaországon keresztül érkezett az Egyesült Államokba – szintén valós. A gyors és feszült hangulatú alkotás a hetvenes évek filmes technikájának csúcsát alkalmazta, elsősorban az autós üldözések jelenet volt unikum ebben a korban. A film nem éppen idealizált képet fest Amerikáról: New York legsötétebb arcát láthatjuk, mind polgárai, mind a város fizikai valóját tekintve.

Jimmy „Popeye” Doyle (Gene Hackman) és Buddy „Cloudy” Russo (Roy Scheider) nem válogat az eszközökben, ha a bűn és a bűnös üldözéséről van szó. Amikor megtudják, hogy New York drogfogyasztói epekedve várják az új kábítószer-szállítmányt – amely a jelek szerint Marseille-ből érkezik –, lázas nyomozásba kezdenek. Különösen Jimmy lesz az ügy megszállottja, éjt nappallá téve kutatja, mikor és hol hozhatják be a heroint az országba. Ha kell, hosszú órákon át lesben ül az autójában, vagy másoktól „kölcsonvett” járművel száguld a tettes után.

Robusztus alkata miatt Hackman sokszor játszott katonát vagy rendőrt. A *Francia kapcsolat* fanatikus nyomozójának szerepét mint ha rá szabták volna, ez különösen Roy Scheider – meglehetősen halvány – alakítása mellett tűnik ki. Jimmy roppant erőszakos, amit egy rendőrnél – főleg ebben az időben és ebben a városban – talán még el is néznénk, a hatékonysága miatt. Az 1973-ban készült *Madárijesztő* című filmben Hackman szintén egy agresszív figurát játszik, ám Max esetében a durvaság a legkevésbé sem kifizetődő, sőt, állandó konfliktusok forrása. Egy nap a sors és a sivatagi szél mellé sodorja Liont (Al Pacino). A két férfi személyisége mint a tűz és a víz: míg a nagydarab Max mindenkiel durván bánik, addig a kis termetű Lion inkább tréfával próbál túljutni a nehéz helyzeteken.

Jerry Schatzberg road movie-jában Hackman és Al Pacino egyaránt remek alakítást nyújt. Az alapfelállítás ismerős lehet, hiszen számtalan más filmben találkoztunk hasonlóval, gondoljunk csak az *Éjféλι cowboy* vagy az *Egerek és emberek* című alkotásokra. A fiatal Lion valahogy eltévedt az életben, vele ellentétben a börtönből frissen szabadult Maxnak határozott célja van: nyitni szeretne egy autósosót. De előtte fel kell keresnie a nővérét, míg Lion egykori barátnőjét, gyermeke anyját látogatná meg, hiszen még azt sem tudja, hogy fia vagy lánya született. Utazásuk során számtalan balhéba keverednek, melyeket mindegyikük a maga módján – erőszakkal vagy viccel – próbál lerendezni.

Kalandjaik során Max és Lion egymást formálja. A fiatal férfi lassan átveszi a másik határozottságát és céltudatosságát, Max pedig ráébred, hogy nem feltétlenül bunyóval kell megoldani a nézeteltéréseket. Hackman itt is, csakúgy, mint a *Magánbeszélgetésben*, a legjobb formáját hozza, érzékeny játékára sokáig emlékezni fog, aki megnézi ezt a méltatlanul elfeledett alkotást.

Clint Eastwood *Nincs bocsánat* című, 1992-ben készült westernje cseppet sem mondható hagyományosnak. Bár a szokványos

keret megmaradt – a seriff, a cowboy és a bérgyilkos itt is colttal lövöldöz, s a végtelen sztyeppék és a jellegzetes faházak sem hiányoznak –, ám minden valahogy mélyebb és emberibb lett. A kegyetlenségéről elhíresült egykori gengsztert, Bill Munnyt (Clint Eastwood) felkeresi Schofield, a kölyök (Jaimz Woolvett), hogy segítsen neki egy jól fizető megbízás teljesítésében. Egy kisváros prostituáltjának arcát nemrég elcsúfították, az áldozat és társai bosszút akarnak állni a két tettesen. Bár Munny tíz éve nem lőtt, mégis elfogadja a felkérést. A két férfi maga mellé veszi Munny régi társát, Ned Logant (Morgan Freeman), és elindulnak emberre vadászni. A probléma csupán annyi, hogy oda, ahol a nők laknak, nem lehet fegyvert bevinni, mert a seriff, Little Bill (Gene Hackman, aki ezért az alakításáért megkapta a legjobb férfi mellékszereplőnek járó Oscar-díjat) nem engedi.

Eastwood filmjének szereplői nem pisztolyhősök, hanem hűvös emberek. Munny elvesztette a feleségét, és most botcsinálta farmerként két kisgyermekét próbálja eltartani. A kölyök rövidlátó, így oda kell mennie a célpont közvetlen közelébe ahhoz, hogy eltalálja. Ned most is jól céloz, csak épp emberre nem tudja már ráfogni a puskát.

Egy westernben a cowboy előbb lő, aztán kérdez, hiszen az emberélet a vadnyugaton nem sokat ér. A *Nincs bocsánat* elsősorban ezzel a felfogással szakít, itt ugyanis a szereplők egyáltalán nem gyilkolnak könnyű szívvel. Little Bill is azért száműzte a fegyvert a városból, mert elege lett az erőszakból. Az már egy másik kérdés, hogy fegyvertilalmának érvényesítése érdekében akár a legdurvább eszköz alkalmazásától sem riad vissza.

Nem túlzás azt állítani, hogy Gene Hackman halálával egy színészlegenda távozott közülünk. Ám velünk maradtak filmjei, melyek között számtalan színvonalas alkotást találhatunk. Érdemes megnézni őket.

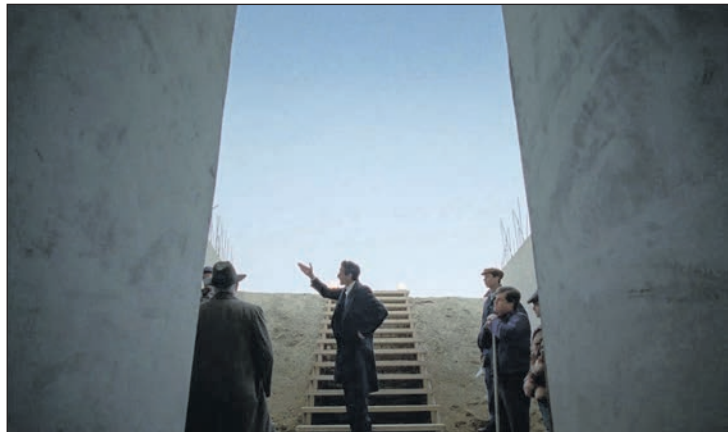

Nem a vasbeton szorít

Gondolatok *A brutalista* című filmről

Ritkán ünnepel Hollywood egy jellegzetesen magyar sorsról készült filmet, ám Brady Corbet alkotása, *A brutalista* a begyűjtött díjaktól – köztük a három Oscartól – függetlenül is izgalmas. Herkulesi ambíciói, maratoni játékidője és művészi fogalmazásmódja alapján egyaránt a filmtörténeti kánonban a helye, de adódik a kérdés: végső soron megérdemelt-e a siker? A válasz nehezebb, mint hinnénk, ám nem azért, mintha filmünk rossz lenne, sőt.

Kivehetetlen, sötét labirintusban bolyongunk, körülöttünk artikulálatlan üvöltések. Börtönben, lágerben vagy lövészárkokban vagyunk? Aztán a remegő kamera megmutatja a Szabadság-szobrot, amit általános eljenzés kísér: egy óceánjáró hajón örülnek így a menekültek, megpillantván az ígéret földjét. A csaknem három és fél óras *A brutalista* kezdőjelenete ez (nem véletlenül jut eszünkbe róla a *Saul fia*). Hősünk, Tóth László (Adrien Brody) jól hallhatóan magyar káromkodások közepette lép partra ott, ahol annyi szenvedés után végre boldogulást remél. A holokausztot túlélő magyar zsidó megkeresi bútorkereskedéssel foglalkozó rokonát, ám az egykor a Bauhausban tanult építész furcsa kreálmányai inkább elijesztik a lehetséges vevőket, mintsem fellendítenék a

forgalmat. Egy különös véletlen folytán talál rá Harrison Lee Van Buren iparmágnás (Guy Pearce), aki egy szerencsétlenül sikerült könyvtárfelújítás után megbízza egy, az édesanyja emlékének adózó közösségi épület megtervezésével. A gazdag amerikai eleinte mindenben támogatja a családjától és hazájától elszakadt férfit, a költségek – s így a feszültségek – azonban az egekbe szöknek.

Corbet mértani pontossággal megtervezett, négy fejezetre tagolt filmje szándékoltan hallgat el kulcsinformációkat (illetve sejtet kamerán kívüli történéseket), ugyanakkor demonstratívan használja a nagy ívű életrajzi mozik bevált fordulóit. A súlyosan traumatizált Tóth nem találja helyét az új világban (leginkább azok vetik meg, akik szintén bevándorlók, csak épp korábban érkeztek). Függségbe menekül, s egyre inkább monomániássá válik, miközben élete fő művét építi. Cselekedeteinek motivációit sosem értjük meg egészen – csakúgy, ahogyan David Lean Arabiai Lawrence-karakterét (Peter O'Toole) vagy Spielberg Oscar Schindlerét (Liam Neeson) sem. A játékidő során az építésznek lassan társává válik Lee Van Buren, aki maga a vágyott-rettegett amerikai álom megtestesülése: tengernyi pénze nem pótolja izlésének hiányát, Tóthot egyfajta kabalaállatnak tekinti („intellektuális izgalmat” okoz neki a vele való beszélgetés, vallja be), s élete során elkövetett bűneiért végül meglakol. A legkevésbé az épülőfélben lévő közösségi központ tűnik érdekesnek, pedig ez a többfunkciós, közepén kápolnával rendelkező ház többszörös, kimondatlan szimbólumként képes működni *A brutalistában*: egyaránt beleláthatjuk az épp akkoriban kiépülő kertvárosi Amerika radikális

ellenpólusát, a bevett konvenciók elleni lázadás gesztusát vagy az alkotó elmondhatatlan szenvedéseinek mementóját.

Különös módon Corbet egyik értelmezés mellett sem teszi le a voksát, s ez a rejtélyesség akár még előnyére is válhatna a filmnek, a játékidő második felére azonban sajnos túlságosan egyszólamúvá válik a szüzsé. Álomszerű, egymáshoz lazán kapcsolódó jelenetek próbálják ébren tartani a nézőt, s néhány perc erejéig reménykedhetünk is, hogy Tóth László és az időközben szintén kivándorolt felesége, Erzsébet (Felicity Jones) újra fellobbanó szerelme lesz a nagy titkok nyitja. *A brutalistát* öröndetesen szabálytalan filmnyelve (vágó: Jancsó Dávid), remeklő színészgárdája, pazar látványvilága és európai filmes érzékenysége emlékezetes moziélménnyé teszi. A rendező láthatóan valami komolyat akar mondani a hontalanságról, az elidegenedésről és a művészet érdekében meghozott áldozatról, végül azonban nem tud többet állítani saját széttöredeztségénél.

Peter Zumthor kortárs építész írja egy esszéjében (s e gondolatokat a film is megidézi), hogy az igazi művészet egyszerűen önmagát jelenti: ne társítsunk hozzá rajta kívüli értelmezéseket. A falak egyszerűen falak, amik kettéválasztják a teret. A derű és a komorság egyszerűen fény és árnyék játéka. Hogy monumentális filmjével Corbet célja csupán annyi lett volna, sokáig hihető (s talán remélhető); a finálé azonban, ahol erőltetett szimbolizmus-sal mégiscsak megmagyarázzák a nagy művet, csalódást keltő.

A legbeszédesebb az addig egzaltált, immár ősz hajú alkotó némasága, ahogy toloszékben ülve hallgatja a laudációt. Tiltakozni nincs kedve, talán nem is akar: amikor idegen és értetlen emberek gratulálnak, nem a vasbeton szorítja a szívedet.

(Brady Corbet: *A brutalista* (*The Brutalist*), Bookstreet Pictures/A24, 215 perc, 2024)

Paksa Balázs

A 2025-ös szentévben is olvassuk Az imádság iskolája könyvsorozatot!

A könyvek megvásárolhatók az Új Ember könyvesboltban,
vagy megrendelhetők a bolt.ujember.hu weboldalon.

Címünk: 1053 Budapest, Ferenciek tere 7–8.